

समृद्धीचें मूळ म्हणल्यार अर्थीक वावर, ताचो उणाव भौतीक तास हाडटा. फळादीक अर्थीक वेव्हार नाशिल्ल्यान सद्याची समृद्धी आनी फुडाराची वाड ह्या दोनूय गजालींक धोको निर्माण जाता.

— कौडल्याचें अर्थशास्त्र

व्हडले प्रस्न

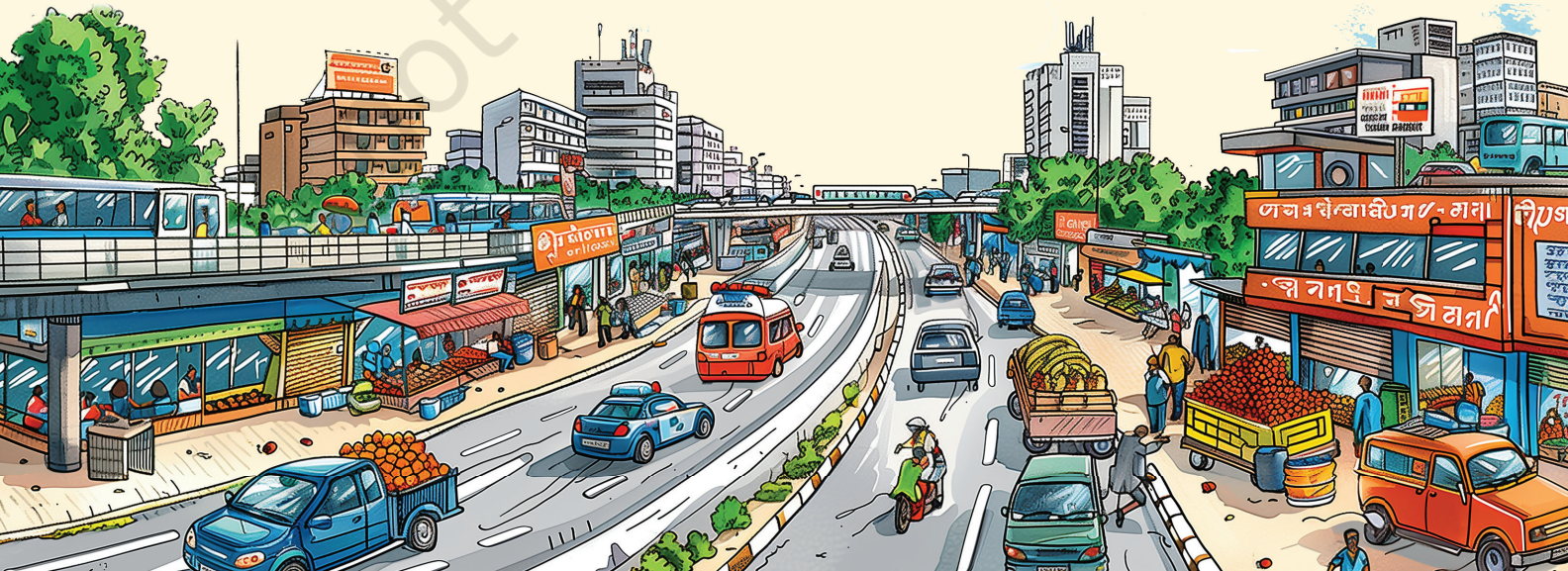
1. अर्थीक कार्यावळीचें वर्गीकरण कशें करतात?
2. ह्या कार्यावळींक क्षेत्रांत गट करपा खातीर कितें वेगळें करता?
3. तिनूय क्षेत्रांचो परस्पर संबंद कसो आसा?

प्रस्तावना

13 व्या अध्यायांत आमी अर्थीक आनी बिगर अर्थीक अशे दोन प्रकारच्या कार्यावळींची म्हायती घेतली. अर्थीक मोल निर्माण करपी कार्यावळींक अर्थीक उपक्रम अशें म्हण्टात. तशेंच बिगर अर्थीक कार्यावळींचें म्हत्व आमकां कळ्ळें. ह्यो कार्यावळी बरे तरेन समजून घेवपा खातीर अर्थीक कार्यावळींचें वर्गीकरण कशें करतात आनी तातूंत कितें वेगळेपण हाडटा तें आमी ह्या अध्यायांत शिकतले.

अर्थीक मोल: पयशांचे नदरेन मेजपाक मेळपी खंयच्याय गजालीचें मोल.

अर्थीक क्षेत्रां: राश्ट्राच्या
अर्थीक समृध्दीक आदार
करपी वेगवेगळ्या कार्यावळींचो
आस्पाव आशिल्ले व्यापक गट.

फाटल्या दशकांत अर्थीक कार्यावळींचो आंकडो खूब वाडला. देखीक, पयलीं चडशे लोक शेतकाम, पशुधन पोसप, साधनांचें उत्पादन, मातयेचीं कामां आनी विणकाम कापड ह्या सारक्या कार्यांत वांटो घेताले. जशे जशे समाज फुडें सरत गेलो, तशें लोक आपलो उदरनिर्वाह करपी अर्थीक कार्यावळींचो आंकडो व्हड प्रमाणांत वाडत गेले.

आयज संगणक, मोबायल फोन आनी ड्रोन तयार करप अशे तरेकवार अर्थीक उपक्रम आसात; बँक, शाळा आनी हॉटेलांनी काम करप; येरादारी खातीर विविध प्रकारचीं वाहनां चलोवप; फर्निचर तयार करप; यंत्रांचो वापर करून कपडे शिंपप; सॉफ्टवेअर तयार करप; रेफ्रिजरेटर आनी वॉशिंग मशीन दुरुस्त करप; आदी. ह्या सगळ्या कार्यावळींचें वर्गीकरण केल्यार तीं कशीं काम करतात आनी तांचो एकामेकां कडेन आशिल्लो दुवो समजून घेवपाक आमकां मजत जाता.

अर्थीक कार्यावळींचें अर्थीक क्षेत्रांत वर्गीकरण

कांय अर्थीक कार्यावळींचीं खाशेलपणां सारकीं आसतात आनी तांच्या आदारान तांचें एकठांय गट करूं येता वा अर्थीक क्षेत्रां नांवाच्या व्यापक गटांत वर्गीकरण करूं येता. अर्थीक क्षेत्रांचे तीन मुखेल प्रकार म्हणल्यार प्राथमीक, दुय्यम आनी तृतीयक अर्थीक क्षेत्र.

मुखार आशिल्ल्या पानाचेर आशिल्लें चित्रण ह्या वर्गां खाला आशिल्ल्या व्यापक कार्यावळींचो नकासो काडात.

1. प्राथमीक वावर

ज्या अर्थीक वावरांत लोक वस्तू तयार करपाखातीर थेट निसर्गाचेर निंबून आसतात तांकां मुळाव्या कार्यावळी वा मुळाव्या मळावयल्यो अर्थीक कार्यावळी अशें म्हण्टात.

मुळावें क्षेत्र: शेतकाम, नुस्तेमारी, रान आदी सारकिल्या निसर्गाकडल्यान थेट कच्ची माल काडपाचो आस्पाव आशिल्ल्या कार्यावळींचो गट. प्राथमीक क्षेत्र म्हणटा.

अर्थीक कार्यावलींचें अर्थीक क्षेत्रांत वर्गीकरण

प्राथमीक क्षेत्र

माध्यमीक क्षेत्र

तृतीयक क्षेत्र

शेती

भलायकी सेवा

खणकाम

उत्पादन

वपार आनी रसद

नुस्तेमारी

उदका पुरवण

संप्रेशण

गोरवां पोसप

सौर उर्जा

बँकिंग

रान

वीज उत्पादन

येरादारी

देखीक- शेतकी शेतांतल्यान धान्य आनी भाजयांची लागवड करप, रानांतल्यान लांकूड एकठांय करप, खणींतल्यान कोळसो काडप, नुस्तेमारींतल्यान नुस्तें, कुकडां फार्मांतलीं तांतयां आदी कामां हीं सगळीं मुळाव्या क्षेत्रांतलीं अर्थीक कार्यावळी.

शेतकाम, खणकाम, नुस्तेमारी, गोरवां पोसप, रान आदी, हीं सगळ्यांत चड प्रमाणांत मुखेल कामां आसात. मुळाव्या क्षेत्रां भितर कार्यावळींचे कांय प्रकार सकयल दिल्यात.

हरितगृह शेती

खणकाम

नुस्त्याची शेती (नुस्तेमारी)

रान

गोरवां पोसप

हे विशीं चिंतात

आदल्या तेंपार पळयल्ल्या खंयच्याय मुळाव्या कार्यावळींचो विचार करूं शकता? ह्या कार्यावळींनी खंयचीं सैमीक साधनां वापरतात? तातूंतली दोन नांवां सांगात आनी तुमच्या अणभवांचेर तुमच्या वर्गमित्रां कडेन चर्चा करात.

- 1.
- 2.

2. सेकन्डरी वावर

ज्या अर्थीक वावरांत लोक मुळाव्या क्षेत्राच्या उत्पादनाचेर निंबून आसतात आनी तांचें रुपांतर वस्तू तयार करपाक करतात तांकां दुय्यम उपक्रम वा दुय्यम क्षेत्राच्यो अर्थीक कार्यावळी अशें म्हण्टात. दुय्यम क्षेत्रांत इमारती, रस्ते आदी बांदप आनी उदक, वीज, गॅस आनी अश्यो हेर गरजेच्यो सुविधा दिवप हांचो आस्पाव जाता. तशेंच मुळाव्या क्षेत्रांतल्यान कच्च्या मालाचेर प्रक्रिया करपाखातीर कारखाने आनी उत्पादन एककांतल्या उत्पादनांच्या उत्पादनाचो आस्पाव जाता, जाची फुडें विक्री वा वापर करूं येता. दुय्यम क्षेत्राच्या वावराचीं कांय उदाहरणां म्हळ्यार गिरणींत पीठ तयार करपाखातीर शेत शेतांतल्यान मेळपी धान्याचेर प्रक्रिया करप, भुईमुगांतल्यान तेल काडप आनी च्याच्या पानांचेर प्रक्रिया करून चहा मेळोवप. तशेंच रानांतलें लांकूड फर्निचर आनी कागदांत रुपांतरीत जाता, कापूस कपडे तयार करपाखातीर आनी लोखणाच्या धातूपसून तयार केल्ल्या स्टीलाचो उपेग गाडयो, ट्रक आदी गाडयो तयार करपाखातीर जाता.

सेकन्डरी क्षेत्र: मुळाव्या क्षेत्रांतल्यान मेळपी कच्च्या मालाचेर विक्री वा वापरा खातीर उत्पादनांत प्रक्रिया करपी कार्यावळींचो गट.

मोटारीचो कारखानो

कापडाचो कारखानो

वखदां कारखानो

फर्निचर उत्पादन यूनीट

चुकोवपाक नाकात

मोटारींचे प्रकार	मोटारींचे प्रकार 2022 वर्सा भारतांत तयार जाल्ल्या युनिटांचो क्रमांक
गाडयो सारक्यो प्रवासी गाडयो	45 लाख
ट्रका सारकीं वेवसायीक वाहनां	10.3 लाख
तीन चाकी गाडयो	8.6 लाख
दोन चाकी गाडयो	2 कोटी

(स्त्रोत: सोसायटी ऑफ इंडियन ऑटोमोबाईल मॅन्युफॅक्चरर्स, <https://www.siam.in/statistics.aspx?mpgid=8&pgidtrail=13>)

सोदून काडूया

आतां दुय्यम मळावेल्या कार्यावळींचीं कांय उदाहरणां आमी पळयल्यात दुय्यम मळार आनीक दोन अर्थीक कार्यावळींचीं नांवां सांगपाक शकता ?

- 1.
- 2.

3. टर्शीएरी वावर

मुळाव्या आनी दुय्यम वावरांत वांटो घेवपी लोकांक आदार दिवपी त्या सगळ्या अर्थीक कार्यावळींक **टर्शीएरी** कार्यावळी वा तृतीयक क्षेत्राच्यो अर्थीक कार्यावळी अशें म्हण्टात. हातूंत आमकां पळोवपाक मेळना पूण अजूनय खूब म्हत्वाची भुमिका करपी सेवांचो आस्पाव जाता. देखीक- ट्रकाचो ड्रायव्हर शेतांतल्यान धान्य आनी भाजी कारखान्यांत वा बाजारांत व्हरता.

फळां वा भाजी विक्रेते शेतांतलो माल घरगुती गिरायकांक विकतात. तशेंच दोतोर, परिचारिका, शिक्षक, वकील, वैमानिक जांकां गरज आसा तांकां तांची सेवा दितात. मोबायल फोन आनी दूरचित्रवाणी सयत इलॅक्ट्रॉनिक वस्तूंची दुरुस्ती आनी सेवा दिवपी तंत्रज्ञ, गाडयो, ट्रॅक्टर सारकिल्या वाहनांची दुरुस्ती करपी मेकॅनीक आनी विजेची नेमान पुरवण करपी इलेक्ट्रीशियन आसात. तांच्या सेवेक लागून आमचें जिवीत सोंपें जाता. तशेंच मोबायल आनी इंटरनेट वरवीं दळणवळण सेवा, सॉफ्टवेअर उदरगत आनी हॉटेलां, रेस्टॉरंट, बँको, शाळा, हॉस्पिटल, विमानतळ, दुकानां, गोदामां, आदी सेवा हीं सगळीं तृतीयक क्षेत्राच्या अर्थीक कार्यावळींचीं उदाहरणां आसात. ह्या क्षेत्राक सेवा क्षेत्र अशेंय म्हण्टात.

टर्शीएरी क्षेत्र: येरादारी, बँकींग आनी वेवसायाचे वेवस्थापन ह्या सारक्या मुळाव्या आनी दुय्यम अशा दोनूय क्षेत्रांक पूरक आशिल्ल्या सेवांची तरतूद करपी कार्यावळींचो गट.

गोदामां: दुकानां विकचेपयलीं, वापरचे पयलीं वा दुकानांक भाड्यान दिवचे पयलीं वस्तू सांठोवपा खातीर वापरिल्ल्या व्हड इमारती.

सॉफ्टवेअर उदरगत

रेस्टॉरंट सेवा

विमानतळावर सेवा

स्टोरांचेर सेवा

क्षेत्रां मदीं परस्परावलंबन

सैमीक कच्च्या मालाचें निमण्या वापरा खातीर तयार उत्पादनांत रुपांतर करपाचे प्रक्रियेंत तीन प्रकारचे अर्थीक वावर वा अर्थीक क्षेत्रां म्हत्वाची भुमिका करतात. गुजरातांतल्या आनंद जिल्ह्यांतल्या एका गांवांत काल्पनीक भोंवडेक वचून एक मनोरंजक उदाहरण सोदून काडूया जंय तीनूय क्षेत्रां कशीं एकमेकां कडेन जोडल्यांत आनी एकामेकांक आदार दितात तें आमी समजून घेतले.

दुदाचे सहकारी : शेतांतल्यान ताटा मेरेन

ह्या दिसांनी गुजरातांतले शेतकार दुदाचे पेले चिकटून आनी आपल्या बऱ्या इश्टांचे, तांच्या गोरवां वा म्होंवाचे सुखी मूस घेवन दिसाक येवकार दितात ! शेतकार आनी तांच्या कुटुंबाचे जिणेंत गोरवांक खाशेली सुवात आसा. शेतकार गोरवांचे दूद दितात आनी आपलें दूद लागसारच्या डेरीक विकतात. म्हयनो सोंपतकच तांकां दुदाचें प्रमाण आनी दर्जो हांचेर आदारून पयशे मेळटात. पूण सुमार 50 वर्सां पयलीं तशें नाशिल्लें.

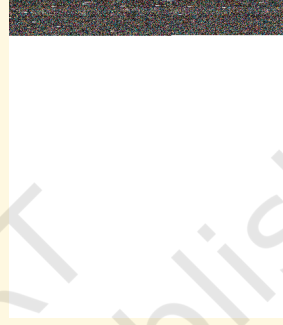
आनंद मिलक युनियन लिमिटेड (एएमयूएल) नांवाच्या दूद सहकारी संस्थेची ही अदभूत कथा. 1940 च्या सुमाराक आनंद जिल्ह्यांतले शेतकार शेजारच्या गांवांक दूद विकताले. कडक उज्यांत दूद विकपा खातीर तांकां सायकल चलोवची पडटली वा लागसारच्या गांवांनीवचचें पडटलें. तुमकां खबर आसा तशें उश्ण

डेरी: दूद
एकठांय करून
सांठोवन
दवरपाची
सुवात.

हवामानांत दूद खूब बेगीन इबाडटा वा दही मारता. दूद इबाडचे पयलीं शेतकारांक बेगीन दूद विकचें पडलें. तांकां मेळपी थोड्या पयशां खातीर हो खूब यत्न आशिल्लो. ताका लागून ते मध्यस्थ नांवाच्या लोकांचेर निंबून आशिल्ले, जे शेतकारां कडल्यान उण्या मोलान व्हड प्रमाणांत दूद विकतें घेवन बाजारांत विकताले. कितलेशेच फावट शेतकारांक मध्यस्थां कडल्यान फटवणूक आनी त्रास जाल्ल्याचें जाणवतालें.

एक दीस शेतकारांनी आपल्यो समस्या घेवन सरदार वल्लभभाई पटेल ह्या नामनेच्या राष्ट्रीय फुडाऱ्या कडेन एकत्रीतपणान संपर्क सादलो. स्वतंत्र जावपा खातीर सहकारी संस्था स्थापन करची आनी मध्यस्थांचेर निंबून रावप बंद करचें असो सल्लो तांणी तांकां दिलो. सहकार म्हूण शेतकारांक एक गट म्हूण दूद एकठांय करप, प्रक्रिया करप आनी वांटप ह्या पुराय कार्यावळीची जतनाय घेवन एक गट म्हूण दूद विकत घेवपाक आनी विकपाक मेळटलें. शेतकारांनी सरदार पटेलाचो सल्लो घेतलो.

त्रिभुवनदास पटेल (वकील आनी सुटके झुजारी) आनी डॉ. वर्गीस कुरियन (मुंबयच्या डेअरी कारखान्यांत काम करपी अभियंतो) हांच्या फुडारपणाखाला 1946 वर्सा अमूलाची थापणूक जाली.

वर्गीज कुरियन (दावे) आनी त्रिभुवनदास पटेल (उजवे)

सहकारी : आपल्यो अर्थीक आनी समाजीक गरजो औपचारीक पद्दतीन पुराय करपाक स्वेच्छेन एकठांय येवपी लोकांचो पंगड. ते सहकाराचे मालक आसतात आनी निर्णय वांगडी सामुहीकपणान घेतात.

मध्यस्थ: उत्पादकां कडल्यान वस्तू विकत घेवन गिरायकांक विकपी व्यक्ती. हे सेवे खातीर मध्यस्थ शुल्क घेतात.

पाश्चरायझेशन: एक प्रक्रिया
जाचे वरवीं दूद सांबाळून
दवरतात

हानीकारक जिवाणू
मारपाखातीर विशिश्ट
तापमानाक तापयल्यांतल्यान.

कारखानो: निमाणें उत्पादन
तयार करपाखातीर जंय माल
तयार जाता, वा वेगवेगळे
घटक एकठांय दवरतात, थंय
इमारत वा इमारतींचो गट.

किरकोळ : पुनर्विक्री
परस निमाण्या
गिरायकाक वापरपा
खातीर उण्या प्रमाणांत
मालाची विक्री.

निर्यात: उत्पादन
जावपी वस्तू आनी
सेवाएका देशांत
आनी दुसऱ्या देशांत
खरेदीदारांक वा
गिरायकांक
विकतात.

ह्या उपक्रमान बायलां सयत शेतकारांक एकठांय हाडून तांकां दूद उत्पादन आनी विक्रीचेर नियंत्रण मेळ्ळें. दूद उत्पादकांनी सामुहीकपणान दुदाचें उत्पादन, पाश्चरायझेशन आनी विक्री ह्या सारक्या सगळ्या गजालींचेर स्वता निर्णय घेतले. हीं कामां सगल्यांनी वांटून घेतलीं, जाका लागून हळूहळू तांची येणावळ वाडोवपाक मजत जाली. तांकां आतां मध्यस्थांची गरज नाशिल्ली आनी ते एका व्हड कुटुंबा सारके जाले !

जशे जशे चडांत चड शेतकारांक सहकाराचे फायदे दिसपाक लागले तशें तें वाडत गेलें. जे दूद एकठांय जातालें तें इतलें व्हड आशिल्लें की शेतकारांनी तातूंतल्यान हेर उत्पादनां तयार करपाचें थारायलें. तांणी आनंदांत

कारखानो उबारलो , आनी लोणी आनी दुदाचो चूर्ण तयार करपाक सुरवात केली.

आयज पुराय भारतांत जायत्या दूद प्रक्रिया प्रकल्पांनी आनी कारखान्यांनी तयार केल्ल्या उत्पादनांची विस्तृत श्रेणी ह्या सहकारी संस्थे कडेन आसा. कांय नांवां सांगपाक शकतात? उपरांत देशभरांतल्या ल्हान आनी व्हड किरकोळ दुकानांनी उत्पादनांची येरादारी आनी विक्री जाता. खरें म्हणल्यार संवसारांतल्या कितल्याशाच देशांनीय ते उत्पादनांची निर्यात करतात. अजाप न्हय ?

ह्या मनभुलोवणी कथेंत ह्या सहकारी संस्थेचे शेतकार उपरांत दूद विकपा खातीर आपल्या गोरवांक दूद दितात. ह्या प्रकारच्या अर्थीक वावराक मुळाव्या क्षेत्राचो अर्थीक वावर अशें म्हण्टात कारण उत्पादन (दूद) थेट सैमीक स्त्रोतांतल्यान (गाय/ जनावरां) मेळटा.

उपरांत दुदाचेर प्रक्रिया करून ताचें एका रुपांतल्यान (द्रव) दुसऱ्या रुपांत रुपांतर करतात – दुदाचो चूर्ण,

तूप, चीज, लोणी आनी हेर जायते कारखाने. ह्या अर्थीक वावरांक दुय्यम क्षेत्राच्यो अर्थीक कार्यावळी अशें म्हण्टात.

एएमयूएल तयार केल्ल्या सगळ्या उत्पादनांचें कितें करता? वेगवेगळ्या वाठारांनी तीं विकतात. अमूल

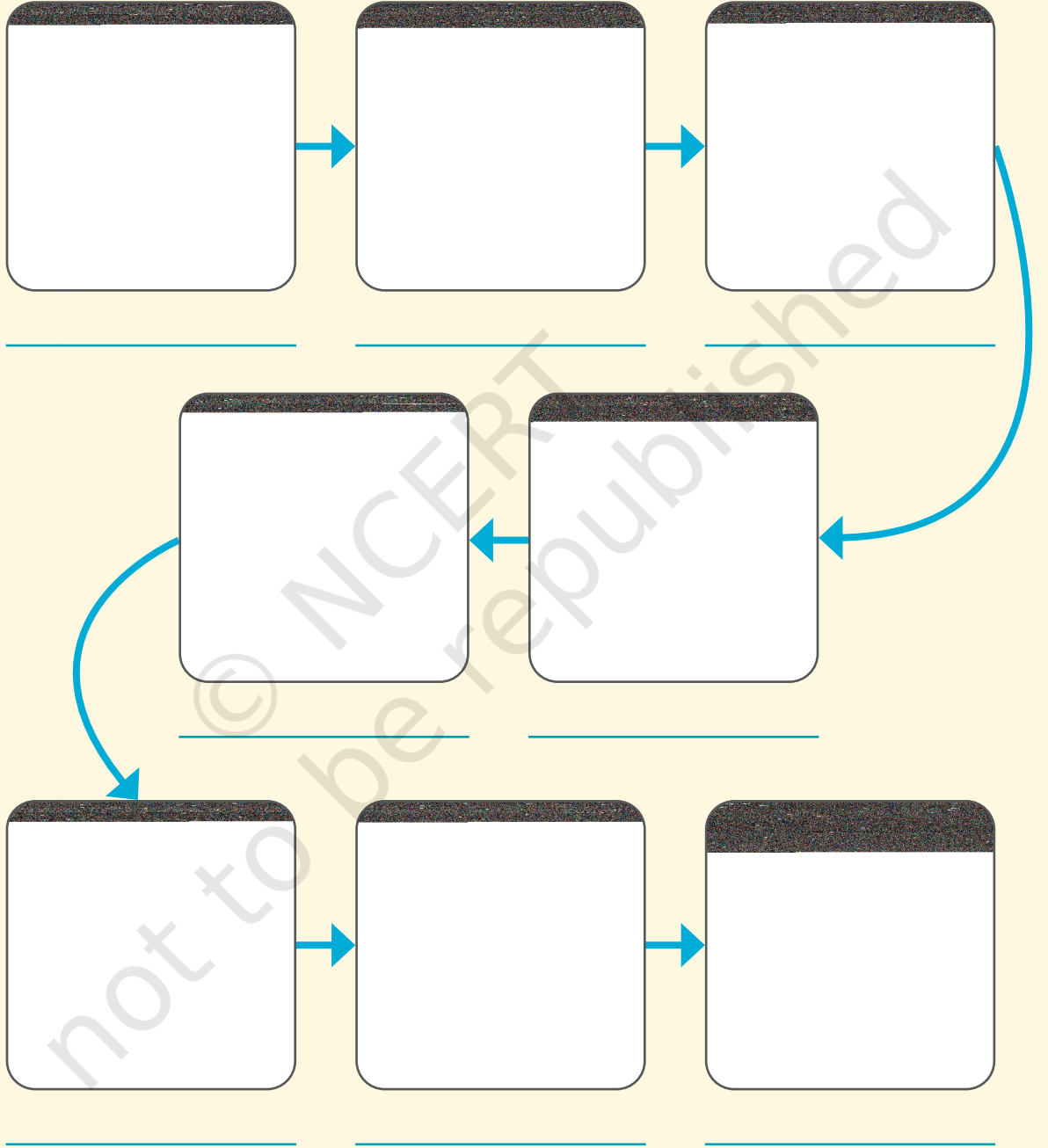

आपल्या उत्पादनांची येरादारी करपा खातीर लॉरी आनी ट्रक, तशेंच रेल्वे, हवाई आनी नौकानयन सेवा वापरता. ताणें किरकोळ दुकानां उबारल्यांत आनी पुराय गुजरातांतल्या शारांनी, शारांनी आनी गांवांनी तशेंच भारतांतल्या वेगवेगळ्या राज्यांनी हेर दुकानांक दूद आनी दूद उत्पादनांची पुरवण केल्या. हांगा येरादारी, वेपार आनी किरकोळवेव्हार हो तृतीयक वावर आसा.

चुकोवपाक नाकात

अमूल सारकेच थंय हेर जायत्यो दूद सहकारी संस्था खाला आसातकर्नाटकांतली नंदिनी, दिल्ली-एनसीआरांतली मदर डेरी, तमिळनाडूंतली आविन, आंध्र प्रदेशांतली विजया, नागालँडांतली केवी, बिहारांतली सुधा, पंजाबांतली वेर्का आदी ब्रँड शेतकार, अपंगत्व आशिल्ल्या व्यक्ती, बायलां सारक्या गटांक एकठांय येवपाक मजत करपी आनी तांच्या जिवितांत समृद्धी हाडपी तुमच्या भोंवतणच्या एका सहकाऱ्याचें नांव सांगपाक शकता?

सकयल दिल्ल्या प्रतिमांच्या आदारान तुमी अभ्यास करपी पुस्तकां कशीं तयार जातात तें पळोवया. ह्या प्रतिमांनी लगद्याचें (झाडाचें लांकडी तंतू) कागदांत आनी छापल्या उपरांत पाठ्यपुस्तकांत रुपांतर जाल्लें दिसून येता.

आकृती 14.1

हे प्रक्रियेचो भाग आशिल्लो खंयचोच वावर – झाडांतल्यान पल्प काडपा सावन कागद तयार करपा मेरेन आनी निमाणें पुस्तकां तयार करपा मेरेन, तीनूय क्षेत्रां एकठांय काम करप नाशिल्लें जाल्यार शक्य जावंक नाशिल्लें.

हे विशीं चितात

पान 206 चेर आकृती 14.1 त दाखयल्ले प्रक्रियेचे वेगवेगळे पांवडे पळयात आनी तुमच्या सहवर्गमितां कडेन चर्चा करात.

सोदून काडूया

पान 206 चेर आकृती 14.1 हातूंत दाखयल्ल्या चिंतांतल्या चिंतांक अशें लेबल लावचें:

1. प्राथमीक क्षेत्र
2. माध्यमीक क्षेत्र
3. तृतीयक क्षेत्र

चुकोवपाक नाकात

ह्या दिसांनी वापरिल्ल्या कागदाचें रिसायकल करून नवो कागद तयार करतात. फकत एक टन कागदाचें पुनर्चक्रण केल्यार 17 झाडां तशेंच 2.5 क्युबिक मिटर लॅण्डफिल सुवात वाचता, जंय कोयर उडयतात. तशेंच लांकडाच्या लगद्यापसून नवो कागद तयार करपा परस कागदाचें रिसायकल करपाक 70 टक्के उणी उर्जा आनी उदक लागता.

तुमच्या शाळेच्या वर्गांत आनी कार्यालयांनी आमी
विवेकीपणान कागदाचो वापर करपाक शकतात ते वेगवेगळे
मार्गे खंयचे?

सोदून काडूया

सुमच्या शेजारच्या अर्थीक कार्यावळींची वळेरी करात आनी तांकां प्राथमीक, सेकन्डेरी वा टर्शीएरी अशें योग्य निबल लावचें. एकामेकांक कशे जोडिल्ले आसात हें दाखोवपा खातीर बाण काडटात. खंयच्या मार्गान ते एकामेकांचेर निंबून आसात? तातूंतली एक कार्यावळ सोंपली जाल्यार कितें जातलें?

आमी फुडें वचचे पयलीं...

- ह्या अध्यायांत आमी अर्थीक कार्यावळींच्या तीन क्षेत्रांविशीं शिकले.
- वेगवेगळी उदाहरणां आनी चिन्नांक लागून प्राथमीक, सेकन्डेरी आनी टर्शीएरी अशा तीन प्रकारच्या अर्थीक कार्यावळीं वा क्षेत्रांमदलो फरक तशेंच परस्परावलंबन समजून घेवपाक मदत जाली.

प्रस्न, उपक्रम आनी प्रकल्प

1. मुळावें क्षेत्र कितें? सेकन्डेरी क्षेत्रा परस तें वेगळें कशें? दोन उदाहरणां दितात.
2. सेकन्डेरी क्षेत्र टर्शीएरी क्षेत्राचेर कशें निंबून आसा? थोड्या उदाहरणांनी स्पश्ट करात.
3. प्राथमीक, सेकन्डेरी आनी टर्शीएरी क्षेत्रां मदीं परस्परावलंबनाचें उदाहरण दिवचें. प्रवाह आकृती वापरून दाखयतात.